

ПОНЯТТЯ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

В системі соціального страхування України останнім часом відбувається реформування, яке пов'язано із прийняттям Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. Цим Законом передбачено запровадження окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Залежно від страхового випадку є такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- пенсійне страхування;
  - страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
  - медичне страхування;
- страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття;
  - інші види страхування, передбачені законами України [1, ст. 4]. Як бачимо, одним із видів загальнообов'язкового державного соціального страхування є пенсійне страхування, яке буде нижче розглянуто.

Питання аналізу та визначення понять «соціальне страхування» та «пенсійне страхування» були в центрі уваги як українських вчених О. В. Бевзенко, М. І. Боднарука, Н. Б. Болотіної, М. Д. Бойка, О. В. Компанієць, Т. В. Кравчук, М. І. Папієва, С. М. Прилипка, С. М. Сивак, О. М. Соломка, І. М. Ткачук, Н. М. Тополенко, так і російських дослідників М. Г. Седельнікової, О. К. Соловйова, О. В. Стремоухова тощо.

Слід зазначити, що ці поняття є предметом дослідження не тільки вченими-юристами, але й дослідниками таких галузей знань, як економіка, державне управління та інших сфер науки.

Аналіз наукової юридичної літератури показує відсутність єдиної точки зору на ці поняття не лише в Україні, але і в російській юридичній літературі.

В Основних напрямках соціальної політики на період до 2004 р., затверджених Указом Президента України, зазначалося, що основними напрямами у створенні системи загальнообов'язкового державного соціального страхування є запровадження управління коштами цього страхування на основі поєднання інтересів застрахованих громадян, роботодавців і держави; забезпечення у подальшому перерозподілу відповідальності за формування коштів на соціальне страхування між державою, роботодавцями та застрахованими особами, забезпечення формування та використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування на принципах солідарності; цільове використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування; забезпечення рівних умов надання соціального забезпечення та соціальних послуг незалежно від форми оплати праці, форми власності та господарювання; здійснення організаційних заходів щодо запровадження персоніфікованого обліку страхових внесків; розмежування джерел фінансування за різними соціальними програмами та страховими фондами; державне гарантування реалізації застрахованими громадянами своїх прав [2, розд. III].

Відповідно до вищезазначених Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування для регулювання відносин, що виникають з різних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, в Україні прийняті відповідні закони. Такими є: Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 р.; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 р.; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» від 18 січня 2001 р.; «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р.

Остаточне формування соціального страхування як організаційно-правової форми соціального захисту ще не завершено. Пенсійний фонд України протягом 2003–2008 років повинен був трансформуватися у Пенсійний фонд із повним страховим статусом, але до цього часу залишається органом виконавчої влади.

З точки зору М. І. Боднарука, в сучасний період соціальне страхування як інститут захисту працюючих від соціального ризику має ряд особливостей. По-перше, ця форма соціального захисту поширюється на осіб найманої праці на суспільно-організованих виробництвах, для яких основним і зазвичай єдиним джерелом засобів до існування є заробітна плата. По-друге, це розуміння соціального ризику як закономірного й об'єктивного масового явища, що зачіпає певні, досить значні соціально-демографічні та професійні групи, прошарки населення. По-третє, фінансування програм соціального страхування у тій чи іншій мірі здійснюється усіма основними суб'єктами трудових відносин — працівниками, підприємцями та державою, витрати яких по соціальному страхуванню є «суспільно необхідними» для відтворення робочої сили та внесення їх до собівартості продукції, що є визнанням неподаткового характеру цих витрат [3, 27].

За допомогою соціального страхування держава формує грошові фонди, кошти яких направляються на утримання непрацездатних та осіб, які не беруть участі в трудовому процесі; та забезпечує необхідну кількість і структуру відтворення трудових ресурсів.

Характеризуючи сучасну систему загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні, Н. Б. Болотіна визначає його відмінності від радянського соціального страхування. Серед основних відмінностей вона виділяє такі:

– нова система соціального страхування побудована на ринкових засадах, фонди соціального страхування відокремлені від державного бюджету і є самоврядними некомерційними фінансовими установами, в управлінні котрими держава бере участь як рівноправний партнер з представниками працівників та роботодавців. Водночас проголошено принцип державного гарантування здійснення права на соціальний захист, а соціальні виплати та послуги надаються на умовах і в порядку, визначених відповідним законодавством;

соціальне страхування охоплює значно ширше число соціальних ризиків, забезпечення котрих здійснюється саме через страхову форму;

до фінансування витрат залучені не лише підприємства, установи і організації, а усі роботодавці (юридичні та фізичні особи), які використовують найману працю. Самозайняті особи, які, по суті, виступають самі для себе роботодавцями, сплачують страхові внески у розмірах, що визначені для роботодавців [4, 365].

Як вже зазначалося, соціальне страхування є організаційно-правовою формою у системі соціального захисту. Нині в Україні основною організаційно-правовою формою виступає не просто соціальне страхування, а загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке, у свою чергу, становить підсистему соціального захисту і передбачає декілька видів такого страхування зі створенням відокремлених фондів та умов надання соціальних виплат і послуг. На думку С. М. Прилипка, загальнообов'язкове державне соціальне страхування є системою заходів із соціального забезпечення громадян за умов та видами, встановленими законодавством, за рахунок страхових внесків, що спла-

чуються роботодавцями та громадянами до відповідного фонду загальнообов'язкового соціального страхування. Страхування забезпечує відповідність розміру страхових внесків працюючого і рівня соціального забезпечення, гарантує його надання при настанні страхових випадків та зменшує фінансове навантаження на Державний бюджет [5, 30].

Одним із таких видів обов'язкового державного страхування є пенсійне страхування, яке має законодавче підґрунтя. Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. для регулювання відносин щодо пенсійного страхування в Україні 9 липня 2003 р. Верховною Радою України прийнятий Закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який набув чинності 1 січня 2004 р.

Цей Закон, розроблений відповідно до Конституції України та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, визначає принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел [6, преамбула].

Вищезазначений Закон створив основу для системи пенсійного страхування, яка дозволяє:

збалансувати демографічні та економічні ризики в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування шляхом удосконалення солідарної системи та запровадження Накопичувального фонду, створивши, таким чином, міцну основу для фінансової стійкості системи;

звільнити солідарну систему пенсійного страхування від «невластивих» для неї виплат та використати звільнені таким чином кошти Пенсійного фонду для поступового збільшення розміру пенсій в цій системі;

– для працюючих громадян — забезпечити собі більш високий рівень життя; створити правову базу для інститутів, які здійснюватимуть діяльність у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

створити стимули для здійснення обов'язкових пенсійних заощаджень, зростання реальної заробітної плати, поліпшення стану сплати пенсійних внесків та забезпечити додаткові умови для стимулювання відтоку коштів з «тіньового» сектора економіки;

забезпечити більш справедливе та цільове використання коштів системи пенсійного страхування;

забезпечити формування нових джерел інвестиційних ресурсів для інвестування реального сектора економіки;

створити умови для додаткового стимулювання розвитку ринку капіталів, здешевлення кредитів та підвищення ліквідності фондового ринку;

побудувати систему пенсійного страхування України на основі апробованих у світовій практиці принципів та механізмів;

зробити ще один крок до уніфікації законодавства України та законодавства Європейського Союзу.

Існують різні точки зору щодо поняття пенсійного страхування, яке є об'єктом дослідження науковцями різних сфер.

Визначення М. Д. Бойка щодо загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пов'язано із створенням відповідних фондів, і він його розглядає як особливий вид загальнообов'язкового державного соціального страхування, яке полягає у формуванні Пенсійного фонду за рахунок страхових внесків роботодавців, інших осіб, а також за рахунок бюджетних та інших джерел, та формуванні на договірних засадах Накопичувального пенсійного фонду, накопичення в ньому коштів за рахунок застрахованих осіб та інвестування цих коштів з метою виплати в подальшому з цих фондів застрахованим особам та членам їхніх сімей пенсій та інших виплат по досягненні ними пенсійного віку чи з настанням інших, передбачених Законом обставин [7, 172].

Т. В. Кравчук під загальнообов'язковим пенсійним страхуванням розуміє встановлену та гарантовану державою систему прав і обов'язків, яка передбачає надання соціальних послуг, пенсійного забезпечення застрахованим особам у старості, по інвалідності внаслідок обставин, не пов'язаних із трудовою діяльністю, у разі втрати годувальника, основна частина яких в обов'язковому порядку підлягає державному пенсійному страхуванню, іншим надається право добровільної участі через регулярне сплачування, до настання ними визначеного законодавством пенсійного віку, страхових внесків, які не підлягають оподаткуванню й акумулюються Пенсійним та/або Накопичувальним фондами [8, 5–6].

О. В. Компанієць пенсійне страхування розглядає як гарантовану державою систему заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок хвороби, втрати годувальника [9, 90], яка є однією із основних форм соціального захисту, в основі якої лежить страховий метод.

С. Прилипко вважає пенсійне страхування основним елементом пенсійної системи [10, 46].

С. Сивак пов'язує пенсійне страхування із трудовою діяльністю особи та сплатою страхових внесків і зазначає, що в Україні обов'язковість пенсійного страхування полягає у тому, що сам факт укладення трудового договору чи реєстрації особи як суб'єкта підприємницької діяльності породжує зобов'язання сплачувати визначені законодавцем страхові внески незалежно від волі працівника чи роботодавця [11, 63].

Економіст І. М. Ткачук також пов'язує пенсійне страхування із сплатою страхових внесків і робить висновок, що при сплаті коштів до пенсійних фондів (державних чи недержавних) відбувається процес страхування, який є пенсійним страхуванням. Пенсійне забезпечення є елементом пенсійного страхування, оскільки людина саме в момент працездатності підлягає пенсійному страхуванню, а вже при досягненні нею пенсійного віку (визначеного законодавством) отримує забезпечення [12, 4–5].

О. В. Бевзенко, навпаки, доводить, що категорія «пенсійне страхування» вужча порівняно з категорією «пенсійне забезпечення» [13, 14]. Пенсійне страхування вона трактує як соціальну і економічну категорію. Як соціальна категорія — це соціальний захист пенсіонерів за віком. Як економічна категорія

пенсійне страхування є механізмом перерозподілу національного доходу країни [13, 7].

М. Пап'єв формулює пенсійне страхування як сукупність особливих замкнених перерозподільчих відносин між його учасниками з питань формування за рахунок грошових внесків цільового пенсійного фонду для надання грошової допомоги громадянам, які вийшли на пенсію [14, 3].

Економіст О. М. Соломка пов'язує пенсійне страхування із соціальними ризиками, вважаючи найбільш поширеним методом управління ризиками пенсійне страхування як різновид соціального страхування, що займається питаннями захисту від специфічного виду соціально-економічного ризику — втрати працездатності в результаті настання старості, інвалідності або втрати годувальника [15, 7].

Дослідник з державного управління Н. М. Тополенко пов'язує пенсійне страхування із державними заходами щодо накопичення коштів для непрацездатних осіб і визначає його як комплекс загальнодержавних заходів з розвитку системи соціального захисту на принципах солідарності, субсидування та накопичення коштів у державних фондах для гарантованих виплат у випадках часткової та повної втрати працездатності громадян [16, 6].

С. М. Прилипко, як і О. М. Соломка, ув'язує пенсійне страхування із соціальними ризиками і робить висновок, що необхідність обов'язкового пенсійного страхування очевидна, тому що це — найбільш надійний спосіб надання найманим працівникам гарантованого забезпечення з чітко визначеного джерела при настанні довгострокових пенсійних ризиків — старості, інвалідності, втрати годувальника [17, 219].

Російські дослідники, займаючись дослідженням пенсійного страхування, визначають його таким чином. Так, група авторів на чолі із професором О. В. Стремоуховим зазначає, що обов'язкове пенсійне страхування — це система створюваних державою правових, економічних та організаційних заходів, які направлені на компенсацію громадянам заробітку (виплат, винагород на користь застрахованої особи) [18, 84].

Автор дисертаційного дослідження пенсійного страхування в Російській Федерації М. Г. Седельнікова пов'язує пенсійне страхування із уплатою страхових внесків, які потім повертаються застрахованим особам, і визначає його як частину пенсійної системи, що являє собою сукупність відносин між страховиком, страхувальником та застрахованою особою, за яким страховик на підставі закону або договору сплачує страхові внески за застраховану особу, а страхувальник виплачує останньому пенсію у випадках досягнення певного віку або настання інвалідності, а також членам його сім'ї у випадку втрати годувальника [19, 8].

О. К. Соловйов, навпаки, не пов'язує пенсійне страхування із страховими внесками і робить висновок, що державне пенсійне страхування — це система самозабезпечення найманих працівників в пенсійний період їх життя, яка відрізняється від їх соціального забезпечення, заснованого на принципі необхідності [20, 37].

Як бачимо, і в українській, і в російській науковій літературі відсутнє єдине розуміння поняття пенсійного страхування. Різні дослідники вкладали в це поняття різні основні ознаки, з якими пов'язували правову дефініцію пенсійного страхування. На наш погляд, ознаками пенсійного страхування повинні бути: 1) загальний обов'язковий характер; 2) доступність реалізації соціальних гарантій для застрахованих осіб; 3) державна гарантія дотримання прав застрахованих осіб на захист від соціальних страхових ризиків та виконання страхувальником своїх обов'язків незалежно від фінансового стану; 4) державне регулювання системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 5) паритетність участі представників застрахованих осіб, роботодавців та держави в органах управління; 6) обов'язкова сплата страхових внесків; 7) існування Пенсійного фонду, який акумулює кошти застрахованих осіб, страхувальників, держави та інших суб'єктів; 8) відповідальність за цільове використання коштів Пенсійного фонду; 9) забезпечення нагляду та контролю з боку профспілок та їх об'єднань; 10) автономність Пенсійного фонду.

Виходячи із зазначених ознак, пенсійне страхування — це система правових, економічних та організаційних заходів, спрямована на соціальний захист застрахованих осіб, які мають державну гарантію захисту від соціальних ризиків (втрата працездатності та годувальника) із коштів Пенсійного фонду, які акумулюються за рахунок загальнообов'язкових страхових внесків та інших джерел фінансування.

Література

1. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14 січ. 1998 р. № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 23. — Ст. 121.
2. Основні напрямки соціальної політики на період до 2004 року : указ Президента України від 24 трав. 2000 р. // Урядовий кур'єр. — 2000. — 31 трав.
3. Боднарук М. І. Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку / М. І. Боднарук. — Чернівці : Рута, 2002. — 247 с.
4. Волотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н. Б. Волотіна. — К. : Знання, 2005. — 381 с.
5. Прилипко С. М. До питання ознак загальнообов'язкового державного соціального страхування // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — О., 2009. — Вип. 46 / відп. за вип. Ю. М. Оборотов.
6. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 49–51. — Ст. 376.
7. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / М. Д. Бойко. — К. : Олан, 2004. — 312 с.
8. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Т. В. Кравчук. — О., 2008. — 20 с.
9. Компанієць О. В. Правові основи пенсійного страхування в Україні // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — О., 2007. — Вип. 30 / відп. за вип. Ю. М. Оборотов.
10. Прилипко С. Право на пенсійне забезпечення та його реалізація в умовах ринкової економіки // Право України. — 2003. — № 2.
11. Сивак С. Пенсійне страхування та пенсійна реформа: теоретичні основи // Право України. — 1999. — № 10. — С. 61–63.
12. Ткачук І. М. Облік і контроль в органах Пенсійного фонду України : теорія та практика : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / І. М. Ткачук. — К., 2008. — 20 с.

13. Бевзенко О. В. Пенсійне страхування в аграрному секторі агропромислового комплексу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / О. В. Бевзенко. — К., 2006. — 19 с.
14. Папієв М. Міжнародний досвід реформування пенсійного забезпечення // Україна: аспекти праці. — 2004. — № 1. — С. 3–11.
15. Соломка О. М. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / О. М. Соломка. — Х., 2006. — 18 с.
16. Тополенко Н. М. Державне регулювання розвитку системи пенсійного страхування в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Н. М. Тополенко. — Запоріжжя, 2007. — 19 с.
17. Прилипко С. До питання матеріального забезпечення пенсіонерів в умовах ринкової економіки // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. — К., 2004. — Вип. 23.
18. Никонов Д. А. Право социального обеспечения России / Д. А. Никонов, А. В. Стремоухов, С. В. Крюков ; под общ. ред. А. В. Стремоухова. — М. : НОРМА, 2003. — 208 с.
19. Седельникова М. Г. Правовое регулирование пенсионного страхования в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / М. Г. Седельникова. — Пермь, 2000. — 19 с.
20. Соловьев А. К. Социальное обеспечение пенсионеров в условиях рынка / А. К. Соловьев. — М. : Профиздат, 1996. — 112 с.

Анотація

Дробот Ж. А. Поняття пенсійного страхування. — Стаття.

В статті аналізуються визначення «соціального страхування» та «пенсійного страхування» у зв'язку з відсутністю єдиної точки зору на ці поняття. У зв'язку з існуванням різних дефініцій пенсійного страхування, розглянуті його ознаки, виходячи з яких запропоновано визначення «пенсійного страхування».

Ключові слова: соціальне страхування; пенсійне страхування; ознаки пенсійного страхування; соціальні ризики; сплата страхових внесків.

Аннотация

Дробот Ж. А. Понятие пенсионного страхования. — Статья.

В статье анализируются определения «социальное страхование» и «пенсионное страхование» в связи с отсутствием единой точки зрения на эти понятия. В связи с существованием различных дефиниций пенсионного страхования, рассмотрены его признаки, исходя из которых предложено определение «пенсионного страхования».

Ключевые слова: социальное страхование; пенсионное страхование; признаки пенсионного страхования; социальные риски; уплата страховых взносов.

Summary

Drobot J. A. The Concept of Pension Insurance. — Article.

The article aims at the analysis of the notions of social and pension insurance. It is stipulated by the absence of the only viewpoint on these notions. The features of pension insurance are pointed out pursuant to different definitions of the notion. The notion of pension insurance is substantiated according to enumerated features.

Keywords: social insurance, pension insurance, pension insurance features, social risks, insurance contribution payment.